

GÜNEY SİBİRYA DESTANLARINDA AND KÜLTÜNÜN GELECEK KURGUSUNA DÖNÜŞÜMÜ: BEŞİK KERTMESİ

Öz: Kültür, bir milletin sahip olduğu değerler bütünüdür. Dil, gelenek, görenek, ortak duygu ve düşünce kültürü oluşturan değerlerin başında gelir. Toplumsal bir varlık olan insan, kültürü oluşturan evreni kendine örnek alarak yaşamını biçimlendirmeye çalışır. Buna bağlı olarak da evrende var olan varlıkların yapı etiketlerini mikro düzeyde kendi yaşamında uygulamaya gayret eder. Evrende var olan hiçbir şey sonsuz değildir. Doğa baharla uyanır ve sonbaharla birlikte bir sonluluğa evrilir. İnsanoğlu da tıpkı çevresinde olan diğer canlı ve cansız varlıklar gibi bir sonluluk ile yaratılmıştır. Doğum ile ölüm arasında geçen süreç içinde insanoğlunun hayatına değer katan ve içinde yaşadığı toplumun kültürel kodlarını içinde barındıran bazı merhaleler vardır. Bu merhalelere geçiş dönemleri adı verilmektedir. Doğum ile başlayan ve insan yaşamının farklı bir yöne evrilmesine sebep olan bu dönemler aynı zamanda insanın tinsel anlamda bir üst seviyeye ulaşmasını da sağlar. Kısaca doğum, evlenme ve ölüm olarak üç başlıkta incelenen bu geçiş dönemlerinin her biri kendi içinde farklı inanç ve uygulamaları da barındırır. Bu inanç ve uygulamalar makro düzeyde toplumun değer yargılarını ve dünyayı anlama ve anlamlandırmaya yönelik hareket kodlarını ortaya koyar. Bu hareket kodları ise bireyin içinden çıkmış olduğu toplumun kendisine yüklemiş olduğu sınırlılıkları barındırır. Buna göre birey hareket alanını bu sınırlar içinde belirler. Bu çalışmada Güney Sibirya Türklerine ait destanlarda yemin kültürünün bir yansıması olarak beşik kertme olgusu gelecek kurgusu oluşturma bağlamında incelenmiştir. Bu kapsamda Altay, Tuva, Hakas ve Şor destanlarından Türkiye Türkçesine aktarılan 62 destan metni taranmış ve bu destanlardan beşik kertme olgusu ile evlenme ritüelinin gerçekleştiği destanlar tespit edilerek metinsel bağlamı üzerinde yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güney Sibirya Türkleri, Destan, Evlilik, Ant, Beşik Kertme, Dönüşüm, Gelecek Kurgusu.

In The Epics of Southern Siberia, the Transformation of Oath Cult to Future Fiction: Being Betrothed in The Cradle

Abstract: Culture is the set of values a nation has. Language, tradition, customs, common feelings and thoughts are among the primary values that make up culture. While creating this set of values, human being who is a social being tries to shape her life by taking the universe as an example. Accordingly, in her own life at a micro level she tries to implement the actions of beings that exist in the universe. Nothing that exists in the universe is eternal. Nature wakes up with spring and evolves into finitude with autumn. Human being was created with finitude, just like other living and non-living beings around them. In the process between birth and death, there are some stages that add value to the life of human beings and embody the cultural codes of the society in which they live. These stages are called transition periods. These periods, which begin with birth and cause human life to evolve in a different direction, also enable human being to reach a higher level spiritually. Briefly, each of these transition periods, which are examined under three headings as birth, marriage and death, includes different beliefs and practices. These beliefs and practices reveal the society's value judgments and action codes for understanding and making sense of the world at the macro level. These action codes have the limitations imposed on the individual by the society from which she emerges. In this regard, the individual determines her field of action within these limits. In this study, being betrothed in the cradle, as a reflection of the oath cult in the epics of the South Siberian Turks, was examined in the context of creating a future fiction. In this context, 62 epic texts from the Altay, Tuva, Hakas and Shor epics translated into Türkiye Turkish were scanned, and among these epics, the epics in which being betrothed in the cradle and the marriage ritual took place were identified and interpreted on their textual context.

Keywords: South Siberian Turks, Epic, Marriage, Oath, Betrothed in The Cradle, Transformation, Future Fiction.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
55. SAYI / VOLUME
2024-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi
Mirza POLAT

Ardahan Üni.
İnsani Bilimler ve Edebiyat Fak.
Çağdaş Türk Leh. ve Ed. Böl.

mirzapolat@ardahan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0400-1388

Gönderim Tarihi
Received
20.11.2023

Kabul Tarihi
Accepted
01.05.2024

Atf
Citation
Polat, Mirza. "Güney Sibirya Destanlarında And Kültünün Gelecek Kurgusuna Dönüşümü: Beşik Kertmesi." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 55, 2024, ss. 153-166.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Evreni oluşturan her olgunun temel noktalarından biri zıtlıklar paydası üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Bu çerçevede varlığın zıt kutuplardan meydana geldiği evrende doğum ve ölüm bu zıt kutupların ana değişkenlerini oluşturur. İnsanoğlu da bu değişkenler arasında varlığını sürdürecektir ve neslinin devamını sağlayacak olan çoğalma edimini ortaya koymak için evlenir. Evlenme olgusunun tarihi hemen hemen insanoğlunun dünyadaki varlığı kadar eskidir. Evlilik yatay düzlemde kadın ve erkeğin belli ritüeller etrafında birbirlerine söz vermeleri olarak görülse de dikey düzlemde mensubu oldukları sosyal sınıf, grup, kabile, boy ya da milletin birbirlerine karşı vermiş oldukları söz olarak değerlendirilmelidir. Evlilik, iki kişi arasındaki ilişkinin meşruiyet kazanmasını sağlayan ve bireylerin buldukları toplum içinde farklı bir statüye çıkmalarına olanak sağlayan olgudur. Kişi bu statüye sahip olurken içinde bulunduğu toplumun normlarına göre hareket etmeli, daha önce yaşanmış tecrübelerden ortaya çıkan ve artık birer kural haline alan uygulamaları da göz ardı etmemelidir. Özellikle grup kimliğinin ön planda olduğu küçük toplumlarda grup üyelerinden biri ile evlenmemek bir tabu haline almıştır. Buna bağlı olarak da bu tarz gruplarda kişiler daha çok dışevlilik olarak tanımlanan ve mensubu olmadığı bir soy, grup, sınıf ya da etnik gruptan biri ile evlenmek zorunda kalırlar. Bu tarz uygulamalarda bireylerin bir fikir beyan etmeleri söz konusu olamaz. Çünkü birey bu aşamada grup üyelerinin aksi yönünde bir fikir beyanında bulunmaya teşebbüs dahi etse bu teşebbüs onun cezalandırılmasına sebep olabilecektir. Bu bağlamda özellikle ilkel toplumlarda bireyselliğin ön planda tutulmadığı ve sosyal grupların karar verme merci olduğu dönemlerde evlilik fiziksel olarak iki kişi arasında olsa da iki grup arasında gerçekleşmektedir. Yani iki ayrı grubun üyesi olan kadın ve erkeğin evlenmesi aynı zamanda iki grubun da birbiri ile barışık hâle gelmesi ve kaynaşması anlamını taşımaktadır. Konu bu bakımdan irdelendiğinde birey iradesinin hemen hemen hiç kabul görmediği ve eylemlerin daha çok sosyal grubun kazanımlarına yönelik olarak yapıldığı sonucuna varılacaktır. Bu bakımdan sosyal grubun içinde evlenecek kişilerin kiminle evleneceğine “grup ya da grup şefi (lideri) herkes adına karar vermektedir. Bu yüzden evlilik genç insanlar açısından çoğu kez öğreti törenlerinin son aşaması ve nihai noktadır” (Bruhl 118). Bu nihai noktayı oluşturan evlilikler ise daha çok kendisinden olmayana kabul etme ve kendi sınırları dışından olan “öteki” ile barışık hale gelmek için yapılmaktadır.

Türk anlatılarında kahramanların dünyaya gelmeden önce ailelerinin yaşamış oldukları hadiseler, olağanüstü nitelikte olan kahramanın doğumunun gerekliliğini ortaya koymaktadır. Buna göre kahraman; babasının yaşlı olması ve obasını bırakacak bir evladının olmaması, obanın

çoğu zaman düşmanlar ya da Erlik'in yardımcıları tarafından yağmalanması ya da kahramanın içine doğacağı toplumun bir başka hükümdar tarafından kendi yönetimi altına alınması gibi hadiselerin olduğu bir dünyaya doğar. Kahraman çoğunlukla ya babasının, obasının öcünü almak için ya da evlenme yaşı geldiğinden dolayı aile kuracağı kızla evlenmek ve ona ulaşmak için bir maceraya atılır. Arkaik destan kavramı ve alplara mahsus evlilik üzerinde durduğu yazısında Mehmet Aça, kahramanların evliliğe giden serüvenini “olağanüstü bir şekilde doğan ve olağanüstü özelliklere sahip olan kahramanın daha doğmadan ya da doğar doğmaz sözlendiği ve kendisinden kaçırılan sözlüsünü ya da bir vesileyle (Kutsal bilge kitap, vs.) haberdar olup âşık olduğu kızı bulmak için sefere çıkması, bu yolculuk sırasında pek çok olağanüstü engel ya da varlıklarla mücadele etmesi, sözlüsünün/sevgilisinin obasına/toyuna varan kahramanın rakiplerle mücadele etmesi ve kızın ya da kızın babasının ortaya koyduğu şartları yerine getirdikten ve rakiplerini alt ettikten sonra sözlüsü ya da sevdiği kızla obasına geri dönmesi” (16) şeklinde tanımlamıştır. Türk anlatı metinlerinde evlenme olgusu farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Çalışmanın muhtevasını oluşturan beşik kertme olgusu ise ant kültürüne dâhil edilen ve kimi zaman evlenecek kişilerin babaları tarafından yapılan bir anlaşmayı kimi zaman da evlenecek erkeğin kutsal kitaptan evleneceği kızı öğrenmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu kapsamda incelenecek olan destan metinlerinden Altay Türklerine ait Közüyke destanında çocuklar daha doğmadan babaların birbirlerine karşı vermiş oldukları söz ile evlenme ritüeli gerçekleştirilmeye çalışılırken; Kara Kuzgun ve Alday Buuçu destanında beşik kertme olgusu kutsal kitaptan alınan bilgi ile netlik kazanmaktadır. Güney Sibirya destanları içinde evlenme olgusunun ant kültürü bağlamında değerlendirildiği çalışmada bu üç destan, kahramanların doğumlarından önce verilen sözün yerine getirilmesi ve buna bağlı olarak evlenme ritüelinin gerçekleşmesi bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Çalışmada ilk olarak Türklerde ant içme ve yemin etme olgusu üzerinde durulacak daha sonra ise tespit edilen destanlardan beşik kertme ve ant içme olgusunun olduğu bölümler metinsel bağlamı itibarıyla incelenecektir.

1. Ant İçme/Yemin Etme: İnsanoğlu hayatın devinimi içinde varlığını sürdürürken varlığa farklı noktalardan bakmayı bilmiş; evreni anlama ve anlamlandırma sürecine yönelik eylemlerini de bu bakış açılarına göre değerlendirmiştir. İnsanı diğer varlıklardan farklı kılan bu anlamlandırma süreci aynı zamanda insanın söze yüklemiş olduğu anlam dizgeleri üzerinde kendine yer edinmiştir. İnsanın evrendeki tüm varlık âlemini sözün büyüyle kutsamaya çalışması aynı zamanda söze verilen değer ne denli yüksek seviyede olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda “söz, sosyal hayatın bütün yönleriyle ilişkili olmasının yanı sıra

tanrıdır, peygamberdir, insandır, yaratılışın tanrısal gücü ve özüdür, büyüdür, hayvanlar ve nesnelere üzerindeki hâkimiyetin ilk ve asıl unsurudur. Kısacası söz, evrendeki Tanrı dâhil her şeydir. Elbette, aynı zamanda ninden ağıta uzanan mitik ve mistik sözlü yaratıcılığın da aslı unsurudur” (Dilek 57). Sözün insan yaşamında bu kadar büyük bir yer tutmasının ana sebebi insanın özellikle iletişim aracı olarak sözü kullanmasından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde söz, insanın varlığı hissetmesi ve varlıkta olma iradesini ortaya koyması sürecinde en değerli yapı taşlarından biri hâline gelmiştir. Türkçede sadece konuşulan, iletişim kurulan sözcük dizimi olarak görülmeyen “söz” aynı zamanda bir kişinin gelecekte yapacağı bir eylemi yerine getirmek için verdiği taahhüt olarak da kabul edilmektedir. Bu bağlamda Türkler, tarih boyunca sözü kutsalın bir yansıması olarak görmüşler ve gelecek kurgusu bağlamında bir kişinin gelecekte yapacağı bir eylemi taahhüt etmek için ‘söz vermek’, gelecekte yapılacak bir eylemi karşılıklı yapmak için ise ‘sözleşmek’ gibi sözcükleri kullanmışlardır.

Bozkır içinde kendilerine ait bir kültür oluşturan Türkler, çoğunlukla av ya da akınlar için evlerini/obalarını geride bırakmak zorunda kalmışlardır. Bu ise komşu obalar ile iyi geçinme zorunluluğunu beraberinde getirirken bir dayanışma ve dostluğun da ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu durum aynı zamanda iki ya da daha fazla obanın kendi aralarında güven duygusunu tesis etmelerini sağlamış, eğer bu güven duygusu tesis edilmez ise yapılacak işler ertelenmiştir. Bu güven tesisi yapılırken de karşılıklı sözler verilmiş ve yeminler edilmiştir. Dolayısıyla yapılan yeminler belli başlı uygulamaları da beraberinde getirmiştir. İlhami Durmuş, Herodotos’a dayandırdığı çalışmasında İskitler’in “toprak bir kupanın içerisine şarap doldururlar; ant içecek olanlar buna kanlarını karıştırırlar, bunun için sivri bir şeyle küçük bir delik açarlar, ya da kılıçla hafif çizerler; sonra kabın içerisine bir pala, oklar, bir balta ve mızrak daldırırlar; bu da olduktan sonra öfke üzerine ant ederler ve kaptaki şaraptan azıcık içerler ve orda bulunanların ileri gelenleri de onlarla beraber içerler” (98-99) demektedir. Tarihi kaynaklarda yer alan bu ant merasimleri edebî metinlerde de biraz değişim ve dönüşüme uğrayarak varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Özellikle kahramanlık temalı olan Manas, Er Töştük, Kurmanbek, Kococaş gibi destanların yanında Dede Korkut anlatılarında da ant içme uygulamalarına rastlanılmaktadır. Ant içmeye dair inanış ve uygulamaların Kırgız Türklerinin destanlarında geniş bir şekilde yer aldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Kırgız destanlarında “andın farklı pratiklerle pekiştirildiği görülmektedir. Kişinin kendisine kargış vererek ant içmesi, kılıç yalama, araya kılıç koyma, kurban keserek andı pekiştirme, ant çubuğu kırma, avuca tükürme, parmak kesme, kutsalları şahit gösterme, tarafların birbi-

rine sarılması, yeri kertme Kırgız Türklerinin destanlarında andı pekiştirmek için gerçekleştirilen uygulamalardır” (Gümüş 1037). Bu pekiştirme aslında eyleme dayalı ant pratiklerinin sadece sözsel olarak yapılan ant içme uygulamalarından daha bağlayıcı olduğu anlamına gelmektedir.

Ant içme eylemi insanın geleceğe dair yapıp etmelerinin bağlayıcılığını garanti altına almasıdır. Buna bağlı olarak taraflar arasında güvensizlik kaygısının ortadan kalktığı durumlarda insan, psikolojik manada daha rahat bir ortama kendini bırakabilir. Ant ya da yemin insanların bazı ritüellik uygulamalarını içine almakla birlikte kadim Türklerden bugüne “söz” her daim önemli bir argüman olarak kullanılmıştır. İnsanlar arasında özellikle geleceğe yönelik yapılacak eylemlere dair bir irade koymak adına Türkçe’de “söz vermek”, “sözünde durmak” ya da evlenecek kişilerin aileleri arasındaki mutabakatı belirtmesi için “söz kesmek” gibi deyimler kullanılmaktadır. Bu bağlamda verilen sözün gelecekte hatırlanmasına yönelik olarak bazı işaretlemeler ve bu işaretlemelere bağlı olarak ritüeller de geliştirilmiştir. Abdulkadir İnan, “Oğuz and törenindeki “yer kertme” ve küçük çocukları nişanlarken “beşik kertme”, “araya silah koyma” gibi uygulamaların en eski Şamanizm devrinden kalma unsurlar” (145) olduğunu belirtir. Çalışmanın ana temasını da oluşturan beşik kertmesi uygulaması çocukların doğmadan evvel ya da doğduktan sonra evlendirileceğine dair iki aile arasında birbirlerine karşı verilen sözü ifade eder. Bu bağlamda “bir aileye hısımlık kurmak isteyen ya da bir yakınıyla var olan dostluk bağı, ekonomik ilişkisini daha da pekiştirmek isteyen başka bir ailenin, söz konusu kimsenin yeni doğmuş kızını oğluna nişanlaması bu geleneğin aslını oluşturur. Böylece çocuklar, ergin yaşa geldiklerinde birbirleriyle evlenmek üzere, daha çocuk yaşta iken, kendi istemlerinin dışında nişanlanmış olurlar. Bu bağı belirtisi olarak da çocukların beşiklerine birer kertik yapılı; beşik kertme adı da buradan gelmektedir” (Örnek 187). Beşik kertmesi uygulamasındaki amacın dostluğun pekiştirilmesi olduğu açıktır. Ancak grup kimliğinin birey iradesinin üstünde olduğu erken dönem toplumlarında bu uygulamanın dostluğu pekiştirmenin yanında soyun devamını sağlayacak kişilerin ari bir şekilde seçilmesi maksadıyla yapıldığını da söylemek mümkündür. Bunların dışında beşik kertmesi yapılacak çocukların ekonomik durumlarının birbirlerine yakın olması, sosyal statü anlamında birbirlerinin çok altında ya da üstünde olmamaları da önemlidir. Zira toplumsal statü bağlamında anlatılarda da rastladığımız bey oğlunun bey kızı ile evlenmesi durumu soyun karışmamasına yönelik yapılan eylemlerdendir. Bu bağlamda bey oğlunun bey kızı ile evlenmesi ve beşik kertmesi pratiğine Dede Korkut anlatılarında rastlanmaktadır. Bayındır Han’ın tertip ettiği bir toyda çocuksuzluk hasreti çeken Bay Büre Beg ve Bay Bican Beg’e Kalın Oğuz beyleri çocukları olsun diye dua ederler. Bunun sonucunda ise Bay Bican Beg bütün beyleri de şahit tutarak “Begler

Allah-u Taâla Maña bir kız verecek olurısa siz tanık oluñ menüm kızum Bay Büre Beg oğluna beşik kertme yavuklu olsun” der. (Gökay 32) Bu konuşma beylerin huzurunda yapılmış ve doğmamış olan çocukların geleceğine dair aile büyükleri/grup liderleri tarafından karar verilmiştir. İnan, “Oğuzların beşik kertme yavuklu tabirlerindeki kertme kelimesini “anda-dünür” olma âdetinin cari olduğu devrin hatırası (329) olarak değerlendirmektedir. Türklerde evlilik ile ilgili belirli aşamaların kesmek fiili ve türevleri olan deyimlerle olduğunu belirten Gökdağ ise kertmek fiilinin kıymak ve kesmek fiillerinin kökü olan ke-, k1- fiilinden türemiş olabileceğini söylemektedir (110).

Türk edebiyatında Dede Korkut hikâyelerinden olan Bamsı Beyrek hikâyesinde de karşılaşılan beşik kertmesi yöntemiyle evlenme; iki ailenin daha çocuklar dünyaya gelmeden onları evlendirmek için verdikleri sözlü yemindir. Ayrıca “aynı yaşlarda çocuğu olan, aynı günlerde eşleri doğum yapan, samimi kişiler ilerde çocuklarını evlendirmek üzere sözleşirler” (Artun 96). Anlatıma dayalı halk edebiyatı ürünleri içinde çok az rastlanan bu motif, Bamsı Beyrek hikâyesinde mutlu bir son ile biterken âşık edebiyatının önemli eserlerinden biri olan Kerem ile Aslı hikâyesinde hazin bir son ile bitmiştir. Nitekim Közüyke destanı ile Kerem ile Aslı Hikâyesi sonuçları bakımından ortaktır. Her iki anlatıda da sevgililerin kavuşması söz konusu değildir. Közüyke destanında Bayan ile kavuşamayan Közüyke ölür ve onu diriltmeyi başaramayan Bayan da kalbine bıçağı saplayarak kendini öldürür. Her ikisinin cesetleri de bir kayaya dönüşerek sonsuzluğun kapısını aralar. Benzer durum Kerem ile Aslı hikâyesinde de anlatılmaktadır. Kerem, Aslı’ya kavuşamaz, “ah!” ederek yanar ve Aslı da buna dayanamayarak kendisini o ateşin içine atar. Nitekim her iki anlatı metninde de sevenlerin kavuşması gibi bir durum söz konusu değildir. Abdulsalam Arvas, geleceğe dair söz düzeyinde olan bu ant içme için; özellikle çocuksuz padişahlar ile vezirlerin dileklerinin gerçekleşmesi halinde çocuklarını evlendirmek için birbirlerine söz vermeleri şeklinde görüldüğünden bahseder. Ayrıca destan ve hikâyelerde sıkça rastlanan bu ant içme uygulaması genelde babanın, kızını karşı tarafa vermemek için inat etmesinden ötürü çoğu zaman mutsuz sonla bitmektedir. (1003)

Anlatım esasına dayalı metinler, bünyesinde barındırdığı kültürel kodlarla kendisini yaratan toplumun yapıp etmelerine dair bilgiler sunar. Bu bilgiler genel itibariyle sembolik pek çok anlam dizgesini içine alır. Toplamların uzun yıllar yaşamış oldukları tecrübelerinden ve dünyayı anlamlandırma süreçlerinden bahseden bu metinlerde özellikle toplumların karakteristik özellikleri denilebilecek pek çok inanma ve uygulamaya rastlamak da mümkündür. Beşik kertmesi uygulaması da Türk toplumunun

uzun yıllar uygulayageldiği önemli hadiselerden biri olmuş ve bu uygulama destan metinlerinden başlamak üzere pek çok anlatı türünün temel konularından biri olarak işlenmiştir.

2. Güney Sibirya Destanlarında Beşik Kertmesi Olgusu: Altay Türklerine ait destana adını veren Közüyke karakterinin doğum öncesinden başlayarak evlenme sürecine kadar giden zaman içindeki olayları anlatılmaktadır. Destanda Közüyke'nin babası Ak Kağan, çocuğu daha dünyaya gelmeden evvel ava çıkar. Aynı zamanda yakın dostu olan Karatı Kağan da ava çıkmıştır. Her iki kağan da ormanda bir geyik ile karşılaşır. Geyik dile gelir ve “avlanacak bir şey bulamayıp, hiddetlenip atarak, (etikle) karnını mı doyuracaksın? (Postumla) üzerine örtü mü yapacaksın? Memelerimi sütle doldurmak için gezip, nazlı yavrumu karnımda taşıyıp, geniş Altay'ına geyik eklemek için ben şimdi doğurmak üzereydim” diyerek Ak Kağan'ın eşi Erke Tana'nın erkek bir çocuğa hamile olduğunu söyler (Dilek 307). Geyik, Karatı Kağan ile de karşılaşır ve ona da bir kızı olacağını haberini verir. Farklı yerlerde avlanan kağanlar evlerine dönerlerken karşılaşır ve başlarından geçen olayı birbirlerine anlatırlar. Her iki kağan da geyiğin söylediklerinin doğru olması durumunda çocuklarını evlendireceklerini söylerler. Nitekim kağanlar evlerine döndüklerinde çocuklarının olduklarını görür ve sevinirler. Bunu duyan halk toplanır ve eğlence başlar. Eğlence esnasında Ak Kağan ölür ve Közüyke babasız olarak büyüyeceği için Karatı Kağan kızını ona vermekten vazgeçer. Közüyke annesi ile birlikte kendi yurdunda yaşarken Karatı Kağan da kızını alarak bilinmez bir yere taşınır. Közüyke, her şeyden habersiz arkadaşlarıyla aşık oynarken bir beşik kertmesinin olduğunu öğrenir ve onunla evlenmek için Karatı Kağan'ın yurduna doğru yola çıkar.

Altay Türkleri geçmişin kurucu değerlerini şimdide konumlandırıp geleceğe aktarma noktasında kutsalın büyü olan söz'ün kuşatıcılığını kültürel ve deneyimsel bellek mekânları ile bütünleştirmiştir. Bu bakımdan kurulacak ailenin kutsalın büyü ile kuşatılması; aile kavramının değerler dizgesi bakımından soylu dinamikler üzerine kurulacağını göstergesidir. Doğanın kurucu işlevinin soyun devamı niteliğindeki ontik dokunuşu, Altay Türklerinin doğa ile olan ilişkilerinin ne denli bütünleyici/kapsayıcı noktada olduğuna işaret eder. Şayhan, mitsel düşüncenin, doğanın varlık alanlarını koruma altına aldığı ve kişileri, atalar belleğinin uyarıcı sesleri ile uyardığını vurgular. Bu düzlemde doğa, var edici gücünden faydalanmak isteyen kişilerin ruhsal bütünlüğünü sağladığı ve tinsel doğuşlarına zemin hazırladığı “yüce ana” görünümündedir. Nitekim Altay destanlarında da iç içe yaşanan doğa, sonsuzluğa açılmak isteyen ruhun, evreni bütüncül bir göz ile gördüğü bir düzlemde sunulmuştur (208-209). Ak Ka-

ğan ve Karatı Kağan'ın avlanmak amacı ile gittiği doğa varlık alanını onlara kutsalın büyüünde sunmuş; geleceği birlikte kurma imkânı vermiştir. “Şaşırtıcı denilen hikâye/Şimdi anlaşıldı/Ona da maral rastlamış/Ona da öylece konuşmuş” (Dilek 308) sözleri doğanın ruhunun var edici enerjisinin maral görünümünde kişiler düzlemine dokunduğunun göstergesidir. Ögel, dişi geyiğin Tanrı ile ilgisi olan ilâhe, dişi Tanrı ve son düzlemde dişi ruh olarak anlatılarda açığa çıktığından bahseder (619). Söz konusu dişil ruhun anlatı kahramanlarına geleceğe dönük düzlemde dokunuşu, onların varlık alanını yeniden kurar. Bu bakımdan her iki kağan tarafından dile getirilen; “Altay’ın hayvanları geleceği görür.” sözü doğanın ve doğadaki varlıkların görülemeyeni görme ve geleceği yeniden kurma noktasında Altay Türklerine ontik dokunuşu olarak görülür.

Şaşırtıcı denilen hikâye
Şimdi anlaşıldı.
Ona da maral rastlamış,
Ona da öylece konuşmuş.
Söylediklerinin tek farklı tarafı:
Karatı Kağan'ın hatununun
Karnında taşıdığı çocuğu
Kız çocuğu idi.
İki kağan şaşırıp,
Sohbet ederken çare bulup,
İkisi anlaştılar:
“Altay'ın hayvanları geleceği görür
Söyledikleri doğru çıkarsa,
İki çocuğu genç yaşlarında
Evlendirip, yuva yaparız.
Birbirine kötü söz söylemezler.
Çok iyi dostane dünürlük olur.
Kavga, dövüş olmaz
İnsanlar çok iyi dost olur” diye
Samimî sözle yemin ettiler,
Birlikte at koşturup geldiler (Dilek 308).

Dayanışmanın ve sosyal yardımlaşmanın en önemli birliktelik unsuru olarak karşımıza çıkan aile kavramı, Altay Türklerinin kültürel bellek mekânı oluşturmalarında başat rol üstlenir. Kurulacak olan aile, yokluk karşısında varlığın, ölüm karşısında yaşamın soylu dinamiklerini barındırır. Ak Kağan ve Karatı Kağan'ın görüntüsünde yaşam, bütüncül düzlemde kavranmış; doğanın tinsel dokunuşu ile birlikte soyun devamı kutsalın büyüyle kuşatılmıştır. Sözün samimi bir duruş ile; “Samimi sözle yemin ettiler.” şeklinde vurgulanması edilen “yemin”in görüntüsünde birbirlerine karşı duyulan güvenin göstergesi olarak karşımıza çıkar.

Tıva Türklerine ait Alday-Buuçı destanında da geriye dönük bir okuma ile destan kahramanı Han-Buuday'ın ant içme yolu ile evlendirildiği görülmektedir. Başlangıç aşaması itibari ile yer ile göğün birleşmesi düzleminde sunulan ilk evlilik olayı Han Hurbustu'nun en küçük kızının lama olma isteği üzerine geri çevrilir. Sözü'n büyü ve kuşatıcılığı noktasında gençlik yıllarında yedi göğün yedi birleşen yerini geçtiğinde tanıştığı Uzun-Sarıg Haan ile kestikleri söz aklına gelen Alday Buuçu kutsal kara kitabı açarak bu düşüncesini netleştirir. Gençlik yıllarında her iki hanın da fakir olduğu dönemde verilmiş olan ayrıca kutsal kara kitaba yazılan bu "söz/le(ş)me" hanların geleceklerini birlikte kurma noktasında yapmış oldukları bir eylem olarak okunabilir. Bu bağlamda Alday Buuçu, Han Buuday'a Han Hurbustu'nun kızını yukarı dünyadan getirdikten sonra Uzun Sarıg Haan'ın kızını alıp getirme görevini vermek ister. Bunun için de oğlu Han Buuday'a gençlik yıllarında yapmış olduğu yemini ve vermiş olduğu çeyizi söyler. Bu olay destan metnine şöyle yansımıştır;

Oğluna nereden
 Evlendirecek birisini bulacağını
 Bilemeyip kalmış.
 Düşünürken gençliğinde yerin-göğün
 Yedi birleşen yerini geçip
 Uzun-Sarıg Haan adlı biriyle
 Tanışmıştı.
 O zaman Uzun-Sarıg kağana
 Her ikisine de
 Atları yokken
Börü başı gibi gümüş sunup
At başı gibi altın sunup
Gelecekte çocuğumuz için deyip
Aynı renkte ala boz yilkıyı
Başlık olarak vermiş.
 Böyle olmuş.
 "Han- Buuday'a bunu
 Söylesem mi,
 Söylemesem mi?" diye
 Düşünürmüş.
 Ertesinde oğluna varıp:
 "Yirmi beş yaşımdayken
 Yerin-göğün birleştiği yere geçip
 Uzun-Sarıg kağan denen kişiye
 Gelecekte çoluk-çocuğumuz
 Börü başınca gümüş,
 At başınca altın başlık verip
 Aynı renkte ala boz yilkıyı
 Çeyiz olarak verdim oğlum,
 Ne dersin?" demiş.

“Kişinin varmadığı yer mi var?
Kişinin gitmediği ter mi var?
Han-Şilgi atı taş gibi soğutup
Nal gibi kurutup
Hemen yola çıkayım” diye kararlaştırmış (Ergun vd. 226-227).

Kahramanın evliliğinin kazanımlar noktasında sunulduğu Alday-Buuçu destanı geriye dönük işlenen ihlalin ortadan kaldırılması ile yeniden anlam kazanır. Alday Buuçu tarafından söz kesme noktasında Uzun Sarıg Haan'a verilen börü başı gibi gümüş, at başı gibi altın ve aynı renkte verilen ala boz yulku, kurulacak olan kutsal birlikteliğin sembolik görüntü düzeyleri olarak karşımıza çıkar. Kutsalın değer biçme noktasında kıymetli madenlere ve yeryüzündeki en önemli doğaya açılım aracına başvurusu; söz konusu birlikteliğin soylu dinamikler üzerine kurulduğunun göstergesidir. Altın, gümüş ve ala boz yulku varlık hazneleri bakımından yaşamın devamlılığı noktasında var oluş kaynağı olarak karşımıza çıkar. Aile kavramının söz kesilerek kutsanması, dayanışmanın temelini oluşturduğu gibi sosyal bir varlık olan insanın da kendisini bütünlemesi anlamına gelir.

Kutsalın kendisini anlatılar aracılığı ile açığa çıkarması, Güney Sibiryaya Türklerinin halk bilgisi yaratmalarında en önemli izleklerden birisini oluşturur. Yaşamın bütüncül düzlemde kavranması, yeryüzündeki en kutsal değer olan aile kavramının da kutsalın büyümesi ile kuşatılmasını sağlamış; kurulacak olan birlikteliklere saygı ile kaplı bir kutsallık boyutu oluşmasını sağlamıştır. Bu bakımdan söz konusu kutsallığın anlatılara “kutsal kara kitap”, “sudur biçig” ve “altın kitap” özelinde aktarılması Güney Sibiryaya Türklerinin geleceği geçmişin kurucu dinamikleri doğrultusunda şekillendirme düşüncesinin metne yansıyan yüzüdür. Hakas Türklerine ait olan Kara Kuzgun destanında yer alan; “Alp-yiğit Kara Kuzgun/Kızıl puhu elbisesini alarak/Ay Kara atın sağ terkesine bağladı/Sonra dönüp giderken/Güzel Han Kız'a rastladı/Yaşı benimle yazılan/Kaderim birlikte koşulan/Güzel Han Kız sensin, -der/Güzel Han Kız cevap verir/ Gerçekten sana varmak için/Yaratılan ben isem/Babam Altın Han'ın/Altın kitabında yazılmış olmalı” (İlgin 51)” sözleri böylesi bir bilişsel kutsamanın anlatıya dönüştürülmüş biçimidir. Kara Kuzgun tarafından dile getirilen; “Yaşı benimle yazılan/Kaderim birlikte koşulan.” sözleri kurulacak olan birlikteliğin tek taraflı bir birliktelikten ziyade karşılıklı bütünleşme esasına dayalı bir birliktelik olacağına göstergesidir. Yaşamsal düzeyde yeryüzünde yazgının kutsanması olarak okuyabileceğimiz bu süreç; evliliğin birleştirici ve dönüştürücü gücünü açılar. Nitekim Han Kız'ın altın kitap vurgusunda bulunması söz konusu birlikteliğin geriye dönük iletişimsel bellek mekânları üzerine kurulduğunu gösterir. Bu bakımdan altın kitap içselleşmiş kurallar ve anlamlar bütününe bireysel bilinçleri “biz” bilin-

cinde buluşturduğu bir anımsama dünyası olur. Bilincin arka plan kültüründe destan kahramanlarına altın kitap imgesinde dokunuşu, söz konusu bireyleri “ben” kimliğinden çıkartarak “biz” kimliği etrafında buluşmaya davet eder. Kahramanların bu düzlemde atalar belleğine başvurmaları, zamanın ve zamanın sınırlarını genişleterek kendilerine bir varlık alanı açmalarını sağlar. Kurulacak olan birlikteliğin varlık alanları geçmişin kurucu değerleri üzerine kurulmuş; dayanışmanın temeli atalar belleği ile kutsanmıştır.

Güney Sibirya Türklerinin toplumsal ilişkileri sözün büyümesi ile kuşatılmış ve toplumsal anlamda kendi aralarında bir sembolik anlam dünyası oluşmasını sağlamıştır. Bu bakımdan sözün yazıya dokunuşu Güney Sibirya Türklerinin en önemli tarihsel varlık alanı olmuştur. Yine Hakas Türklerine ait Han Orba destanında da söz konusu birlikteliğin geçmişin kurucu değerleri üzerine kurulduğu görülür. Bu bağlamda destan anlatısında kahramanların çocukluk yıllarından ziyade yapmış oldukları kahramanlıkları betimlenir. Obası Hara Molat tarafından yağmalanan Hara Han ve Hara Tarğah çocuklarını çiçeğe dönüştürerek toprağa dikerler. Bir bakıma toprağın ana rahmi olarak sembolleştirildiği anlatıda kahraman Han Orba ve kardeşi Han Mirgen, guguk kuşu donunda teyzeleri Altın Harlıh’ın gelmesi ile birlikte hayat bulur ve tekrar insana dönüşürler. Altın Harlıh; guguk kuşu şeklinde ve olağanüstü hallerde ortaya çıkarak çözümler üretebilmiştir. Ayrıca “Hakaslarda altın guguk kuşunu (ot pazıntah altın gur, at başı büyüklüğünde altın guguk kuşu) yedi bakirenin yarattığıyla ilgili inanışlar vardır. Onlar Kuday’ın hizmetkârlarıdır; bütün mevsimler, yeşil ağacın eteğindeki “boşlukta” yaşarlar ve kanunların iletilmesiyle yükümlüdürler. Sihirli kuşu insanların yardımına gönderirler. Kuş felaketin baş gösterdiği yerin üzerinden uçarsa orada her şey yenilenir” (Lvova vd. 161). Altın Harlıh’ın guguk kuşu donunda gelmesi bir anlamda kaostan kozmosa geçişin ilk merhalesini oluşturmuştur.

Destan anlatısında Ay Arığ karakterinin Han Mirgen ile evlenmeden önce ortak düşmana karşı mücadele etmesi gelecekte kurulacak birlikteliğin bir bakıma ilk işareti olmuştur. Bu noktada destandaki animus arketipinin görüntü düzeyinde olan Altın Arığ, Han Mirgen’in kendisi ile evlenmek için obasına geldiğinde ere varmak için yaratılmadığını söyler. Çünkü Ay Arığ babasından kalan obayı tek başına yönetmektedir ve bu bağlamda obanın hanı konumundadır. Ancak her ne olursa olsun babasının vermiş olduğu sözü yerine getirecek olan Ay Arığ, “büyüklerin töresinin karşısında durmam” diyerek bir bakıma atalar belleğinin yaşatıcı gücüne kendisini bırakmıştır. Anlatının sembolik düzlemde “ak” ve “kara” noktasında sunulması, iyiliğin kötülüğe karşı yaşatıcı gücü ile ortaya çıkacağını gösterir. Bu bakımdan yaşatıcı güç anlatı kahramanlarını atalar belleğinin

kuşatıcı yönü ile birleştirmiş ve onları yeryüzünde bilgi ve güç deneyimlemesi noktasında kutsamıştır.

Sonuç

Yeryüzündeki en önemli amacı kendisini güvenli bir şekilde geleceğe aktarmak olan insanoğlu, kutlu var oluşunu ontik anlamda soyunun devamı ile sağlar. Bu bakımdan aile kavramı insanın yeryüzündeki en önemli tarihsel varlık alanlarından birisidir. Söz konusu var oluş'un -kültürel belleğin aktarımı noktasında- binlerce yıllık bilgi ve deneyimler ölçüsünde kutsanması bir takım ritüellik uygulamaların da oluşumunu sağlamıştır. Özellikle bireysel anlamda ayrışmanın olmadığı ve aidiyet olgusunun ön planda olduğu erken döneme özgü grup kimliği içerisinde bireylerin birbirini tamamlaması açısından doğmadan önce veya doğduktan sonra kutlu geleceğe birlikte adım atmaları için birtakım uygulamalara tabi tutulduklarını farklı topluluklarda gözlemlenmektedir. Bu bakımdan evlilik; sosyal bir varlık olan insanın yaşamla ölüm arasında geçen zaman içindeki en önemli deneyimsel olgusudur.

Geçiş dönemi oluşlarının deneyimsel bellek tarafından onanması; toplumsal anlamda bireylerin birtakım değişim ve dönüşüm olgusu ile birlikte farklı bir aşamaya geçmesini sağlar. İnsan evliliğe geçiş esnasında tinsel olarak bir erginlenme aşamasına da girerek farklı bir boyut kazanmış olur. Özellikle grup kimliğinin daha ön planda tutulduğu kültürlerde kişisel iradeden ziyade grup iradesi öncelenmiş ve aile ya da grup liderinin vermiş olduğu karara uyulmuştur. Bu bağlamda daha çocuklar dünyaya gelmeden ya da bebeklik çağında iken ailenin ve mensubu olunan grubun hassasiyetleri göz önünde bulundurularak belli ritüellik uygulamalar ile çocuklar nişanlanır. Bu nişanlanma olgusu farklı uygulamaları bünyesinde barındırırken bunlardan en çok öne çıkanı beşiğe ya da ağaca bir kertik yapılmasıdır.

Güney Sibiryaya Türklerinin evreni algılama süreçleri bütün varlığı aynı noktadan görme olgusuna bağlıdır. Bu bağlamda Altay, Tuva ve Hakas Türkleri sözün kutlu büyüsünü yaşamlarının en önemli değer dizgesi olarak görmüşlerdir. Buna bağlı olarak destan anlatmalarında kahramanların sözün kuşatıcı ve bütünleyici yönüne göre eyleme geçmeleri bir bakıma mitik anlatının kapsamının da oluşmasına olanak sağlamaktadır. Altay Türklerinin Közüyke destanında kahraman, babasının vermiş olduğu sözden hareketle bir maceraya atılır ve mitik macera bu 'söz' üzerinden inşa edilir. Bu sebeple Közüyke karakteri kendisi doğmadan önce evlenmeleri için söz verilen beşik kertmesi Bayan'a ulaşmak için bir maceraya çıkar. Ancak macera Közüyke ve Bayan'ın birbirilerine kavuşmadan ölmeleri

ile sonuçlanır. Hakas Türklerine ait Kara Kuzgun ile Han Orba destanlarında ve Tuva Türklerine ait Alday Buuçtu destanında kahramanlar kendileri için önceden seçilmiş olan ve söz verilen kişiler ile evlenirler.

Destanlardaki yemin kültürünün bir yansıması olan beşik kertme olgusu fiziksel anlamda bir beşiğin kertilmesinden/işaretlenmesinden ziyade sözün caydırıcılığı ve atalar kültürüne olan saygı şeklinde tezahür etmiştir. Bu kapsamda verilen sözlerin doğruluğunu netleştirmek ve gelecek kurgusunu bir eyleme dönüştürmek için kahramanlar genellikle altın kitaba başvurumaktadırlar. Güney Sibirya Türkleri'nin bir bakıma eylemlerini oluşturmaya yönelik olarak başvurdukları kutsal kitap ant/yemin olgusunda da önemli bir yere sahiptir. Verilen sözün kayıt altına alındığının bir göstergesi olan bu durum iki destan metninde tespit edilmiştir. Közüyke destanında ise kahramanın maceraya çıkmasının ve destanın ana temasının oluşmasının nedeni babaları tarafından çocukların evlendirileceğine dair söz verilmesidir. Sonuç olarak üç destan metninde de destan kahramanlarının evlenmeleri kendi iradelerinin dışında babaları tarafından verilen söze dayalı olarak ant kültürünün bir yansıması şeklinde tezahür etmiştir. Buna bağlı olarak da kahramanlar özelinde atalar kültürüne gösterilen saygı gereği verilen sözler ve yapılan yeminlerin yerine getirilmesi mitik mace-ranın olay örgüsünün en önemli temasını oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

- Aça, Mehmet. "Köne Epos" (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki "Âşıklara Mahsus Evlilik" Konusunun Kaynaklarından "Alplara Mahsus Evlilik." *Milli Folklor*, no. 47, 2000, ss. 11-21.
- Artun, Erman. *Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar*. Karahan Kitabevi, 2014.
- Arvas, Abdulselam. "Türk Destanlarında "Ant İçme" Ritüeli Üzerine Bazı Tespitler." *Folklor/Edebiyat*, c. 25, no. 100, 2019, ss. 997-1009.
- Bruhl, Lévy. *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*. Çeviren Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, 2018.
- Dilek, İbrahim. "Kült Kavramı ve Söz Kültü." *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, no. 95, ss. 47-77.
- Dilek, İbrahim. *Altay Destanları 1*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.
- Durmuş, İlhami. "Türk Kültür Çevresinde Ant." *Milli Folklor*, no. 84, 2009, ss. 97-106.
- Ergun, Metin, ve Mehmet Aça. *Tuva Kahramanlık Destanları 1*. Akçağ Yayınları, 2004.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız. "Bir Yemin Olarak Evlilik Törenleri ve Evlenmeyle İlgili Pratikleri İfade Ederken Kullanılan Kelimelere Dair: Beşik Kertmek, Söz

- Kesmek, Nikâh Kıymak.” *Karadeniz Araştırmaları*, no. 33, 2012, ss. 109-116.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Didem Korkudun Kitabı*. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973.
- Gümüş, Şule. “Sözün Büyülü Gücü: Kırgız Türklerinin Destanlarında Ant Pratikleri.” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, no. 28, 2019, ss. 1035-1051.
- İlgın, Ali. *Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.
- İnan, Abdulkadir. *Eski Türk Dini Tarihi*. Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- Lvova, E.L vd. *Güney Sibiryâ Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri İnsan ve Toplum*. Çeviren Metin Ergun, Kömen Yayınları, 2013.
- Ögel, Bahaddin. *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*, c. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Örnek, Sedat Veyis. *Türk Halkbilimi*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Şayhan, Fatih. “Altay Destan Kahramanlarının Doğa ile Bütünleşme Süreci.” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, no. 45, 2018, ss. 203-222.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.